

ТАҚРИЗИ

муқарризи расмӣ ба диссертатсияи Манонзода Абубакр Манон дар мавзуи «Достони “Рамаяна” ва тарҷумаҳои форсии тоҷикии он», ки барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филология аз рӯйи ихтисоси 10.01.01 - Адабиёти тоҷик пешниҳод гардидааст.

Пажӯҳиши илмӣ дар мавриди пайвандҳои адабии Ҳинди бостон бо адабиёти форсии тоҷикӣ аз чанд ҷиҳат ҷалби тавачҷуҳ менамояд: аввалан ягонагии наҷодӣ, забонӣ, фарҳангӣ ва маънавии мардумони Осиёи Марказӣ ва сокинони шибҳи қорраи Ҳиндустон бошад, баъдан иртибототи адабии ҳинду эронӣ суннати хеле дерина дошта, таҳқиқу баррасии он шоистаи омӯзиш мебошад. Дар таҳқиқоти мавриди гуфтугӯи ҳозир дар бораи ин ва масъалаи тарҷумаи осори бадеӣ аз забонҳои санскрит ва ҳиндӣ ба форсии тоҷикӣ дар мисоли яке аз асарҳои мондагори ҳамосии Ҳинди бостон “Рамаяна” муфасссалу мудаллал бар асоси сарчашмаҳо, манбаъҳои адабӣ таърихӣ ва осори тазкиравӣ бадеии зиёде суҳан рафтааст, ки натиҷатан рисолаи комили илмие рӯйи қор омадааст, ки шоистаи дастгирӣ ва тамҷид мебошад.

Аз ин манзар муаллиф ба ҳадафҳои дар пеши худ гузошта ноил гардидааст ва диссертатсияи ӯ таҳқиқоти илмии баанҷомрасида ба ҳисоб меравад. Рисола аз муқаддима, се боб, чаҳордаҳ фаслу зерфасл, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот, китобнома, наشري таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия ва як замимаи осори тарҷумашудаи ҳиндӣ ба забони форсии тоҷикӣ иборат буда, ба талаботи таълифи диссертатсияҳои илмӣ посухгӯ аст. Дар муқаддима дар бораи аҳаммияти мавзӯ, пешинаи таҳқиқ, алоқамандии мавзӯ бо барномаи ихтисоси ҳимояшаванда ва дар бахши тавсифи умумии таҳқиқот доир ба мақсаду вазифаҳои таҳқиқ, объекту предмети таҳқиқ, асосҳои назарии таҳқиқ, сарчашма ва навгониҳои диссертатсия ва аҳаммияти назариву амалии таҳқиқ доираи тартиботи муқарраргадида маълумот додааст.

Боби аввали диссертатсия фарогири масъалаҳои пайвандҳои адабӣ, ҳунари ва фарҳангии Эронӣ дар замони бостон буда, дар ду фаслу ду зерфасл баррасӣ ва натиҷаҳои муаллиф дар ин замина бар мабноси маводди ҳаффорӣшуда дар ин сарзаминҳо ва адабиёти хаттии бостон, ба хусус манотиқи ҷанубии Осиёи Миёна (Тоҷикистон, Туркманистон ва Ўзбекистон), ки сокинонаш дар он замон қавмҳои эронӣ буданд, ки бо олоқи сохтаи маданияти давраи санги Ҳиндустон, ки нахустин нишонаҳои ҳунари инсонӣ ба шумор мераванд, шабоҳати бештар доранд ва чунин қаробату умумиятро ашён бадастомада аз мавзӯҳои водии Вахш низ метавон мушоҳида намуд, илман дақиқ ва бодалел мебошанд.

Дар фасли дуюми ин боб аз иртиботи фарҳангӣ ва адабии эронӣён бо ҳиндӯвон дар даврони нисбатан пурбори ин пайвандҳо замони Сосониён (224-651) дар асоси факту далелҳои дастраси муаллиф хеле муфассалтар суҳанронӣ шудааст, ба хусус бар мабноси маводди мундариҷа дар “Шоҳнома” дар замони Баҳроми Гӯр (420-438м) ва Хусрави Парвизи Анӯшервон (590-628) бо истифода аз манобеи адабӣ таърихии «Табақоти Носирӣ» -и Минҳоч Сирочи Ҷузҷонӣ ва «Мучмалу-т-тавориҳ ва-л- қисас»-и маҷҳулумуаллиф мулоҳизоти муаллифи рисола ҷолиб ва сутуданист. Масъалаҳои аз Ҳинд овардани ҳофизону раққосагони даврагард дар замони подшоҳии Баҳроми Гӯр ва шатранҷу китоби “Калила ва Димна” дар замони подшоҳии Хусрави Парвиз, иқтибоси калимаҳои аслан ҳиндӣ дар осори адабии асрҳои аввали забони форсии тоҷикӣ мисли **бут, шаман, нилуфар, сандал, бабр, сарт** (бозоргон, тоҷир дар форсии миёна *srtw*-корвонсолор, сардори корвон, дар туркии қадим «бозоргон», «тоҷир»), ворид шудани доруҳо ва гиёҳҳои ҳиндӣ бо номи аслии онҳо ба забони паҳлавӣ мисли **беш, балодур, ҳалилак, балия, амлия, ушнон, банг, тамри ҳиндӣ, ҷавзи бӯё, тотура, дорчин, занҷабил, сандал, филфил, кофур, норгил, нилуфар ва нил**, ки дар китобҳои тиббии забони форсӣ ҳам ба чашм мерасанд, осори аз ҳиндӣ ба паҳлавӣ

баргардоншудаи “Тарка” (Tarka) дар мантиқ, “Ваёкарамо” (Vyakrana) дар сарфу наҳв, колокоса (kala-kosa) гоҳшуморӣ, “Ҳуро” (Hura) дар нучум, ки баъан аз паҳлавӣ ба арабӣ тарҷума шудаанд, ёдгор аз ҳамин давраи равобити адабии Ҳинду Эрон медонад муаллифи рисола. Вале муҳимтарин асари бозмондаи тарҷумашуда аз санскрит ба паҳлавӣ дар ин давра китоби мондагори “Калила ва Димна” мебошад, ки фасли алоҳида дар диссертатсия оид ба сайри таърихии он дар адаби форсии тоҷикӣ бахшида шудааст. Дар воқеъ ҷойи як таҳқиқоти ҷомеъ дар мавриди чигунагии роҳи тай намудаи ин асар дар адабиёти форсии тоҷикӣ, ба хусус, тарҷумаҳои манзуму мансур, тафовутҳо, ибтикороту тағйироти муаллифони гуногун дар ин асар, ки то даврони муосир вариантҳои он вучуд доранд, ҳолӣ буда, таҳқиқу баррасии муаллифи диссертатсия агарчи мухтасар, вале боз ҳам дар бобати ошноии хубтар барои таърихи тарҷумаҳо, таҳрирҳои гуногун ва решаҳои ҳиндии он, нисбатан ин халоро пур карда, барои мутахассисони риштаи тарҷумаи осори ҳиндӣ ба тоҷикӣ муфиду судманд мебошад.

Боби дуюми диссертатсия ба тарҷумаҳои форсии тоҷикии ҳамосаи бостонии Ҳинд “Рамайна” ихтисос дошта, бевосита ба мавзӯи аслии таҳқиқот оид буда, аз ду фаслу ду зерфасл иборат мебошад. Дар фасли аввали ин боб аз ривоҷи осори тарҷумашуда аз санскрит ва ҳиндӣ ба форсии тоҷикӣ сухан рафта, муаллиф бар он аст, ки рушди тарҷумаи осори бадеӣ дар замони ҳукуматҳои эронии нимҷазираи Ҳиндустон аз тавачҷуҳи зиёди ҳокимони сулолаҳои эронии Ғазнавиён, Ғуриён, Қутбшоҳиён, Одилшоҳиён, Туғлуқшоҳиён ва Хилҷиён, ба хусус Бобуриён (1526 – 1817), маншаъ мегирад. Тарҷумаи ин осор ҳам дар даврони минбаъда гусаста нагардидааст. Тибқи маълумоти эҳсоии муаллифи рисола дар даврони тулонии ҳукуматҳои эронӣ ва баъди онҳо дар нимҷазираи Ҳиндустон 89 адад китобҳои гуногун (осори бадеӣ, матнҳои динӣ, ирфонӣ, фалсафӣ, таърихӣ, ҷуғрофӣ, сафарномаҳо, осори

пизишкӣ, риёзӣ, табиӣ, нучумӣ, рамзу устурлоб ва китобҳои дигар) аз ҳиндӣ ба тоҷикӣ баргардон шудаанд. Ҳамчунин дар ин наҳзати тарҷума дар ин даврон аз дигар забонҳо ба хусус аз арабӣ (99 номгӯй китоб) ва туркӣ (4 адад тарҷума) ба форсии тоҷикӣ баргардон шудаанд, ки дар рушду ғанои адабиёти мо саҳму нақши беназир доштаанд. Дар рисола тарҷумаҳои мазкур бо зикри унвони асар, номи муаллиф, тарҷумон, замони тарҷума дар замима ва дар дохили матн омадаанд, ки барои муҳаққиқону мутахассисони риштаҳои тарҷумонӣ ва ҳиндшиносӣ ва эроншиносӣ арзишманд мебошанд. Дар ҳамин фасл аз тарҷумаҳои гуногуни “Тўтинома”, матни “Маҳабҳарата”, қисматҳои он ва дигар осори мазҳабӣ, фалсафӣ ва ирфонии ҳиндувон ба форсии тоҷикӣ ба тафсил сухан рафтааст. Дар фасли дуюми ин боб достони “Рамайна” –ин қадимтарин ҳамосаи ишқии Ҳинди бостон муаррифӣ гардида, таърихи таълиф, муаллифи он, мазмуну муҳтаво, сохту таркиб ва намодҳову симоҳои марказии он таҳлилу баррасӣ гардидааст. Муаллифи рисола муътақид аст, ки “ин манзума аз ҳамагон замони таълифаш дар Ҳинд маҳбубият дошта ва муқаддас доништа мешавад. Вафодории Сито ба шавҳараш намоди садоқати ҳамсар вафодории Ром ба вазифаҳои худ садоқати шавҳар ба оила ва фарзандон ва вафодории Лакшман – садоқати бародарӣ дар байни ҳиндувон гардидааст. “Рамайна” ба адабиёти бумии ҳиндувон таъсиру нуфузи зиёд дошта, ба забонҳои дигар тарҷумаҳои фаровон дорад ва аз асарҳои муҳимми адабӣ шуморида мешавад” (дис. саҳ. 67). Аз замони таълифи он ёдовар шуда, онро навишташуда дар асри IV то милод медонад. “Рамайна” нахуст ба забонҳои дигари бумии Ҳиндустон тарҷума шудааст: ба забони тамилӣ аз тарафи Кампан (асрҳои XII-XIII) ном тарҷумоне, ба забони бангоӣ ба қалами Картибос ва ба забони ҳиндӣ аз тарафи Тулсидос (1532-1623) бо номи “Ром Чатурмани” баргардон шудааст. Асари мазкур дар зиндагии ҳаррӯзаи мардуми ҳинду таъсиру нуфузи зиёд дошта, яке аз

китобҳои муқаддас ба шумор меравад. Рафтору хислатҳои қаҳрамонони он намунаи озодагӣ ва инсонии комилро дар зеҳни хонанда мерасонад ва ҳар яке аз симоҳои он ба мисли Ром – намунаи шарофати мардӣ, ишқ ба ҳамаи офаридагон, дар чеҳраи Сито ифғат, покӣ, меҳру муҳаббат, вафодорӣ ва Лакшман садоқати бародарӣ таҷассум ёфтааст. Аз ин лиҳоз симоҳои ин асар бо симоҳои ҳамосии “Шоҳнома” ҳамхонӣ дошта, шабоҳатҳо дар рафтору омили қаҳрамонони онҳо ба мушоҳида мерасад.

Зерфасли аввали ин фасл ба баррасии тарҷумаҳои форсии “Рамаяна” марбут мебошад. Таври маълум “Рамаяна” ба аксари забонҳои олам тарҷума шудааст, вале таърихи тарҷумаҳои форсии тоҷикии он, ки дар ин бахш омадааст, ҷолиб ва муҳаққиқона арзёбӣ гардидааст. Аз мутолиаи рисола бармеояд, ки нахустин тарҷумаи форсии ин ҳамоса ба замони подшоҳии Акбар (1556-1605), ки ишқу алоқаи фаровоне ба осори санскрит дошта, дору-т-тарҷумае дар дарбори худ роҳ андохта буд, маҳз бо дастури ҳамин подшоҳ, ки дар таърихи ин сарзамин ба унвони бунёнгузори “сулҳи кул” шинохта шудааст, анҷом гирифтааст. Мутарҷими аввалини “Рамаяна” ба форсии тоҷикӣ таърихнигор ва тарҷумони тавонои дарбори Акбар – Абдулқодири Бадоунӣ (1541-1593) мебошад, ки бино бар навиштаи хеш дар асараш “Мунтахабу-т-таворих” дар соли 1581 бевосита аз санскрит аз ривояти Валмики даст ба баргардони он задааст, ки ба назари тарҷумон “... дар ин айём фақирро тарҷумаи китоби “Ромоян” фармуданд, ки дар тасниф бар “Маҳобҳорот” сабқат дорад ва бисту панҷ ҳазор шилук аст ва ҳар шилук фикраест шаступанҷҳарфӣ ва он афсонаест дар зикри Ромчанд – роҷаи шаҳри Авадҳ...” (дисс. саҳ. 73). Муаллифи диссертатсия пас ба таҳлилу баррасии тарҷумаҳои баъдии ин асар ба забони форсии тоҷикӣ пардохта, дар ин қисмат аз 10 тарҷумаи манзуму мансури он ба забони форсии тоҷикӣ сухан ба миён меорад, ки ҳашт тарҷумаи он ба шеър буда, дар навъҳои маснавӣ, маснавии омехта бо ғазал ва қасида офарида

шудаанд. Калонтарин матни тарҷумаҳои манзум 40 000 байт ва хурдтарини онҳо 242 байт мебошанд, ки таҳлилу баррасии онҳо дар ҳамин зерфасл омадааст. Ҳамчунин дар ҳамин ҷо аз тарҷумаи “Рамайна” ба забони тоҷикӣ, ки аз тарафи шоири тоҷик Бобо Ҳочӣ (1928-2016) аз забони русӣ (“Рамайна”. – Душанбе, Адиб, 1987), сурат гирифтааст ва нашрҳои он баҳс орофта, барду боҳти онро наққодӣ кардааст. Бо вучуди он ҳама, муаллиф тарҷумаи мазкурро қадами хубе дар шиносонидани ин шоҳасар ба хонандагони тоҷик мешуморад ва наشري такрорӣ онро бо сарсухану тавзеҳот ва кӯшиши ҳиндшиноси маъруфи тоҷик профессор Ҳабибулло Раҷабов ва ба эҳтимоми Сафорати Ҳиндустон дар соли 2022 дар ташвиқу тарғиб ва дарку фаҳми ин ҳамоса муҳимтар медонад. Дар интиҳои ин қисмат ба муаррифӣ ва шиносонидани яке аз беҳтарин тарҷумаҳои манзуми ин ҳамоса аз тарафи Шайх Саъдуллоҳи Масеҳӣ Понипатӣ мепардозад ва таъсиру нуфузи онро дар адаби форсии тоҷикии шибҳи қорра ва тарҷумаҳои манзуми пас аз он таълифшуда иброз менамояд. Аз таҳлилу таҳқиқи ин манзумаи 5408-байта, ки дар суннати маснависароии адабиёти форсии тоҷикӣ офарида шудааст, бармеояд, ки муҳаққиқ ин разномаи ишқии бостон вижагиҳо ва бартариҳои онро аз дигар тарҷумаҳо бо равонӣ, соданигорӣ, мутобиқ сохтани он ба сохтори маснавиҳои адабиёти тоҷикӣ ва забону баёни мафҳуму шеваи имрӯза монанд суруда шудани он медонад, ки воқеан аз пораҳои намуна овардаи диссертант ин қазия исбот мешавад. Маснавии мазкур “Ром ва Сито” унвон дошта, таркибу сохтор ва мазмуну муҳтаво ва вижагиҳо ва ҷойгоҳи он дар муҳити адаби он замон ва таъсиру ҳузури ин маснавӣ дар навиштаҳои тазкиранигорон муҳтавои ду зерфасли баъдиро фаро гирифтааст. Боби сеюми диссертатсия ба фазилатҳои бадеии достони “Ром ва Сито” оид буда, дар ибтидо аз вазн ва баъзе истисноҳои арузии он суҳан ронда, дар пайравии маснавиҳои машҳури ишқии “Хусраву Ширин”-и Низомии Ганҷавӣ ва “Ширину Хусрав”-и

Хусрави Дехлавӣ эҷод ва вазни ҳазачи мусаддаси маҳзуф ва мақсур: мафоъйлун/мафоъйлун/фаъӯлун ё мафоъйл ($v\text{---}/v\text{---}/v\text{--}$ ё $v\text{--}\sim$) эҷод шудани он таъкид гардидааст. Аз истисноҳои вазнии дoston ба мавридҳои табдили ҳичои кӯтоҳ ба дароз ва баръакс табдили ҳичои дароз ба кӯтоҳ, мушаддад намудани калимаҳои ғайримушаддад, тағйири шакли калима, кӯтоҳ кардани калимаҳо, дар ду шакл овардани калимаҳо, ба ҷойи фаъӯлу омадани қолаби фаъӯлун, дар тақтеъ васл шудани калимаҳо, ҳангоми тақтеъ афтидани “н”, ки ҳамагӣ бо тақозои риояти вазни дoston сурат гирифтаанд ва хос ба ҳамаи давраҳои адабиёт буда, дар осори ҳар адибе дучор мешаванд, ки дар таърихи адаби мо маъмулу маъруф мебошанд. Мулоҳизаҳо ва баррасиҳои муаллифи рисола дар мавриди истифодаи қофия ва анвои он нишон медиҳад, ки истифодаи 12 навъи қофияи пурбаҳо, 5 навъи он дар шакли муқайяд ва боқӣ дар шакли мутлақ ифода гардидаанд аз тарафи шоир моҳирона ва ҳунармандона сурат гирифтааст. Радифҳои сода, ки дар як ҳарф, як реша ифода шудаанд ва мураккаб, ки дар чанд калима ва реша сохта шудаанд дар дoston ҳам дар камоли ҳунармандӣ истифода гардидаанд, ки теъдоди зиёди онҳоро муҳаққиқ дар зерфасли дуҷуми фасли аввали боби сеюм овардааст (саҳ.105).

Фасли дуҷуми ин боб ба ду тақсим аст ва ба истифодаи санъатҳои маънавӣ ва лафзии дoston марбут мебошад, ки дар ин ҷо ва умуман дар ин боб муаллифи рисола бо камоли таҳассусмандӣ ба таҳлилу баррасии ҳунари шоирии Масеҳи Понипатӣ пардохтааст.

Дар бахши хулоса натиҷаҳои илмии муаллиф, ки дар 22 банд пешниҳод шудаанд аз натиҷаҳои ба дастовардаи ӯ дар таҳқиқу баррасии мавзӯ ҳосил гардидаанд, ки ҳама мантиқӣ ва муназзам баён шудааст.

Дар маҷмуъ таҳқиқоти мазкур дар муаррифии чунин шахсияти камомӯхташудаи адабии адабиёти форсии тоҷикӣ ва дostonи ӯ пажӯҳиши тозаву нав буда, муаллиф дар иншои он ҳиммат ва саъйи

фаровон ба харҷ додааст, ки ба вучуд омадани чунин таҳқиқоти мукаммали илмиро ба ӯ табрик менамоям.

Дар баробари дастовардҳо дар диссертатсия як қатор камбудӣ ва нуқсонҳо ҷой доранд, ки ислоҳу бартараф намудани онҳо сатҳи илмии рисоларо афзуда, бар суди муаллиф хоҳад буд:

1. Дар бораи муаллифи достони «Ром ва Сито» Шайх Саъдуллоҳ Масеҳои Понипатӣ, ки қисми асосии зерфасле аз фасли боби дуюми корро фароҳам овардааст, маълумоти андак дода шудааст. Хуб мебуд дар бораи ин шоири ношинохтаи адаби форсии тоҷикӣ муфассал сухан ронда, рӯзгору осори ӯ таҳқиқу пажӯҳида мешуд, то барои таърихи адабиёти мо чеҳраи наву тозаи як шоири хушқареҳа барқарор ва саҳифаи тозае ба он илова мегардид.

2. Дар бораи асли санскритӣ ва ё ҳиндии ҳамосаи “Рамаяна” дар таҳқиқот маълумоти лозим оварда нашудааст, ё ин ки матни форсии тоҷикии ин достон бо асли ҳиндии он муқоиса нашудааст.

3. Бартарӣ, афзалият ё ибтикороти муаллифони матни форсии ин достон дар рисола нишон дода нашудааст.

4. Дар баъзе саҳифаҳои кори илмӣ ҷойнишинҳо ё пешояндаҳо дар ҷумлаҳо афтидаанд ва ин ба халали мантиқии фикр овардааст. Чунин хатоҳоро дар сах. 53, 58 ва 82- и рисола мушоҳида кардан мумкин аст.

5. Дар сах. ҷумлаи “Ин манзумаи бузурги ҳамосӣ, ки бар пояи муборизаҳои ду шоха аз хонаводаҳои Бҳарат – фармонравои кишвари Бҳарат барои тоҷу тахт сохта шудааст” нотаом аст.

6. Тарзи навишти номи асарҳо ва истилоҳҳо гуногун омадааст: “Маҳобҳорот” – “Маҳабҳарата”, “Ромоян” – “Ромояно” – “Ромоян” – “Рамаяна”, “Рован” – “Раван” ва ғ.

Вучуди камбудииҳои мазкур аҳаммияти рисоларо кам накарда, ҳамагӣ ислоҳпазир мебошанд. Таҳқиқоти диссертатсионии Манонзода Абубакр Манон дар сатҳи баланди илмӣ навишта шудааст ва кори илмии анҷомёфта ба ҳисоб меравад.

Фишурдаи рисола, мақолаҳои ба таъбъ расонидаи муаллиф ва суҳанрониҳои илмӣ ӯ дар конференсияҳои илмӣ муҳтавои рисолаҳо дар бар мегиранд ва аз сатҳи баланди дониши ӯ шаҳодат медиҳанд. Рисолаи Манонзода Абубакр Манон дар мавзӯи “Достони “Рамаяна” ва тарҷумаҳои форсии тоҷикии он” аз рӯйи ихтисоси 10.01.01 – Адабиёти тоҷик комилан ҷавобгӯи меъёрҳои илмӣ буда, ба талаботи бандҳои 31-35-и Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми июни соли 2021, таҳти №267 тасдиқ шудааст, мувофиқ буда, муаллифи он сазовори дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илми филология мебошад.

Сарҳодими илмӣ шуъбаи фолклор ва адабиёти Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ, доктори илми филология

Охониёзов В.Д.

Суроға: 736000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ВКМБ, ш. Хоруғ, кӯчаи Усмон Холдоров, 4
E - mail: shuwoz@mail.ru
Тел.: (+992) 93-593-16-93.

Имзои доктори илми филология
Охониёзов В.Д.-ро тасдиқ мекунам:
Сардори шуъбаи кадрҳои Институти илмҳои гуманитарии ба номи Б. Искандарови АМИТ

Назаршоева Ч.Р.

«01» сентябри соли 2023